

REINHART KOSELLECK • Kavramlar Tarihi

© S. Fischer Stiftung, Hamburg (çeviri)

Bu kitap, çağdaş Alman Edebiyatı dizisi ADIMLAR/SCHRITTE projesi çerçevesinde, S. Fischer Vakfı (Berlin), Ernst Reuter Girişimi ve Pro Helvetia desteği ile Sezer Duru (İstanbul) ve Egon Ammann (Berlin) editörlüğünde yayımlanmıştır.

Begriffsgeschichten

Studien zur Semantik und Pragmatik der politischen und sozialen Sprache

© 2006 Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main

İletişim Yayınları 1400 • Politika Dizisi 78

ISBN-13: 978-975-05-0685-7

© 2009 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM

1-3. Baskı 2009-2016, İstanbul

4. Baskı 2020, İstanbul

EDITÖR Tanıl Bora

DIZI KAPAK TASARIMI Utku Lomlu

KAPAK Suat Aysu

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Cem Tüzün - Kerem Ünüvar

DIZIN Ekrem Buğra Büte

BASKI Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 45030

Litros Yolu, 2. Matbaacılar Sitesi, B Blok, 6. Kat, No: 4NB 7-9-11
Topkapı, 34010, İstanbul, Tel: 212.613 38 46

CILT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 45003

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,
Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 40387

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

REINHART KOSELLECK

Kavramlar Tarihi

Politik ve Sosyal Dilin Semantiği ve Pragmatiki Üzerine Araştırmalar

Ulrike Spree ile Willibald Steinmetz'in iki makalesi
ve Carsten Dutt'un Reinhart Koselleck'in
giriş fragmanlarına dair bir sonsözöyle birlikte

Begriffsgeschichten

*Studien zur Semantik und Pragmatik der politischen
und sozialen Sprache*

ÇEVİREN Atilla Dirim

REINHART KOSELLECK 1923 yılında doğdu. İkinci Dünya Savaşı'nda Kazakistan'daki esaretinden dönüşünde Heidelberg'de tarih, felsefe, sosyoloji ve kamu hukuku öğrenimi gördü. 20. yüzyılın önde gelen Alman tarihçilerinden biridir. Tarih teorisine ve tarihyazımına antropolojik temelli yaklaşımıyla, özellikle de dil ve kavram tarihine ilişkin çalışmalarıyla, öncü bir rol oynadı. 1970'li yıllardan itibaren kendisini, geniş bir bilim insanı kadrosunun katıldığı disiplinlerarası kavramlar tarihi çalışmalarına vakfetti. Bu alanda başlıbaşına literatür oluşturan bir dizi yayında imzası vardır. 2006 yılında öldü.

İÇİNDEKİLER

BİRİNCİ BÖLÜM

Kavramlar Tarihi'nin Teorisine ve Yöntemine Dair

SOSYAL TARİH VE KAVRAMLAR TARİHİ.....	9
DİLİN DEĞİŞİMİ VE OLAYLAR TARİHİ.....	31
KAVRAMLARIN TARİHİ VE TARİHİN KAVRAMLARI.....	55
KAVRAMLARIN ZAMANSALLAŞTIRILMASI.....	77
KAVRAM-TARİHSEL DEĞİŞİMİN ZAMANSAL YAPILARINA DAIR NOTLAR.....	87
ANAHTAR KELİME: KAVRAMLAR TARİHİ.....	101

İKİNCİ BÖLÜM

Kavramlar ve Tarihleri

'BILDUNG' KAVRAMININ ANTROPOLOJİK VE SEMANTİK YAPISINA DAIR.....	109
'İLERLEME' VE 'ÇÖKÜŞ' – İKİ KAVRAMIN TARİHİNE EK.....	165
ÖZGÜRLEŞMENİN SINIRLARINDAKİ KAYMALAR.....	187
'KRİZ' KAVRAMININ TARİHİNE DAİR BİRKAÇ SORU.....	209
VATANSEVERLİK.....	225
KAVRAM VE EĞRİTELEME OLARAK DEVRİM.....	247

ZAMAN ÜTOPYASININ KAVRAM TARİHİNE DAIR.....	259
DÜŞMAN KAVRAMLAR.....	283

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Aydınlanma Dilinin Semantiğine ve Pragmatiğine Dair

SÖNÜMLENMEKTE OLAN ANCIEN RÉGIME'DE DİLİN DÖNÜŞÜMÜ VE TOPLUMSAL DÖNÜŞÜM.....	297
AYDINLANMA DİLİNİN KAVRAMSAL YENİLİKLERİ.....	321
AYDINLANMA VE HOŞGÖRÜNÜN SINIRLARI.....	353

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Politik ve Sosyal Anayasa Tarihinin Semantiğine Dair

ANAYASA TARİHİ YAZIMININ KAVRAM-TARİHSEL SORUNLARI.....	379
ÜÇ BURJUVA DÜNYASI?.....	415

BEŞİNCİ BÖLÜM

Kavram Tarihinden Kavranan Tarihe

ZÜMREVİ BİR İKTİDAR BİRİMİ OLARAK HANENİN ORTADAN KALKMASI.....	481
ULUSAL DEVLETİN BU YANI.....	503
BÜRGERLER VE 1848/49 DEVRİMİ.....	523
ÇEVRE POLİTİKASI TARTIŞMALARINDA YURTTAŞLARIN GENEL VE ÖZEL ÇIKARLARI.....	535

Ek

SONSÖZ: Reinhart Koselleck'in Giriş Fragmanlarına Dair.....	549
KAYNAKÇA.....	561
DİZİN.....	565

BİRİNCİ BÖLÜM

*Kavramlar Tarihi'nin Teorisine
ve Yöntemine Dair*

SOSYAL TARİH VE KAVRAMLAR TARİHİ

Tarihle –artık neyi kast ediyorsak– ilgilenen ve onu sosyal tarih olarak tanımlayan biri, açıkça üzerinde çalıştığı konuyu sınırlandırıyor. Tarihi, kavramlar tarihi olarak uzmanlaştıran birisi de, belli ki aynı şeyi yapmaktadır. Yine de, her iki belirlemede de söz konusu olan genel tarihin bağrında barındırdığı özel tarihlerin alışıldık sınırlandırmaları değildir. İngiltere'nin ticari tarihi veya erken yakınçağın diplomasi tarihi, ya da Batı'nın kilise tarihi, konusal, zamansal ve bölgesel olarak önceden belirlenmiş ve araştırmaya değer, bu tür özel alanlardandır. Burada genel tarihin birtakım özel vecheleri söz konusudur.

Sosyal tarihte veya kavramlar tarihinde ise durum farklıdır: Her iki tarih de, kendileriyle ilgili teorik temellendirmelerinden yola çıkarak, tüm özel tarihleri kapsayan ve tümüne uygulanabilen genel bir hak iddiasında bulunurlar. Çünkü bütün tarihlerin insanlar arası ilişkilerle, her türden sosyalleşmeyle veya toplumsal katmanlaşmayla ilgisi vardır; dolayısıyla tarihin sosyal tarih olarak işaretlenmesi, tarihin her formunun arkasında saklı bulunan, aksini kanıtlamanın mümkün olmadığı –antropoloji gibi– sürekli bir hak iddiasında bulunur. Ve tarihe dönüşmezden önce, bir sosyal tarih olarak kavranması gerekmeyen hangi tarih vardır ki? Kavramları ve kavramların dil-

sel tarihlerini araştırmak, onun insan toplumuyla ilgili olduğunu vurgulayan tanımın belirttiği üzere, tarihi kavramanın asgari koşulları arasındadır.

I. Tarihsel Geriye Bakış

Sosyal tarih de kavramlar tarihi de, Aydınlanma'dan ve onun tarihsel dñnyayı keşfetmesinden, yani o zamana dek var olan sosyal formasyonların parçalanmasından ve bununla birlikte dilsel yansımanın kendisi de bir yenilik olarak tecrübe edilen ve dile getirilen bir tarihin değişiklik baskısı altına girmesinden bu yana, açık seçik sorular olarak vardılar. O zamandan bu yana tarihi, tarihsel bir yansıma ve tarihsel bir tasvir olarak takip eden kimse, ister Vico, Rousseau veya Herder'de olduğu gibi birbirini açıklamak üzere, isterse de ayrı istikametlerde, her defasında bu iki müdahaleyle karşılaşacaktır.

Tüm tarihsel yaşam ifadelerini ve bunların dönüşümünü toplumsal koşullara dayandırmak ve onlardan türetme iddiası Aydınlanma'nın tarih felsefelerinden bu yana, Comte ve genç Marx'a varana dek yükseltiliyor. Onları, yöntemsel açıdan daha pozitivist olmak kaydıyla, Moser'den Gregorovius'a, ondan Lamprecht'e kadar, yaptıkları sentezlere göre sosyal-tarihsel veya kültür-tarihsel olarak da adlandırılabilirler toplum ve uygarlık tarihleri, 19. yüzyılın kültür ve halk tarihleri, tüm yaşam alanlarını kapsayan bölgesel tarihler izler.

Öte yandan 18. yüzyıldan bu yana bilinçli olarak konu edilen, dil tarihleri ve tarihsel sözlük yazımında daimi yerini koruyan kavram tarihleri de –bu ifade çok büyük ihtimalle Hegel'e aittir–¹ vardır. Bu kavram tarihleri elbette tarihsel-filolojik temelde çalışan, kaynaklarını yorumbilimsel [hermenötik] sorularla sağlamlaştırmak zorunda bulunan tüm disiplinler tarafından ele alınıyordu. İlgilinin kendi özel şimdiki zamanına yapılan her tercüme, yöntemsel kaçınılmazlığını Rudolf Eucken'in *Felsefi Terminolojinin Tarihinde* örnek olarak bütün

1 H.G. Meier, "Kavramlar Tarihi" makalesi: Joachim Ritter (yay.), *Historisches Wörterbuch der Philosophie*, Cilt I, Basel ve Stuttgart 1971, s. 788-808 içinde.

edebî ve sosyal bilimler için ispat ettiği üzere, bir kavramlar tarihini kapsıyordu.²

Araştırma pratiğinde, özellikle sosyal tarih ve anayasa tarihi analizlerini, kavram tarihine ilişkin sorularla birleştiren karşılıklı atıflar bulunur. Bunların karşılıklı ilişkileri, antik çağ bilimleriyle Ortaçağ araştırmaları tarafından, az ya da çok yansıtılmış olarak, daima biliniyordu. Zira hangi konu, özellikle de gayet sınırlı kaynaklarla, eskinin ve şimdinin kavramları işleme tarzı bilinmeksizin, anlaşılabilir ki? Sosyal tarih ile kavramlar tarihinin karşılıklı örgüsünün ancak yüzyılımızın otuzlu yıllarında sistematik biçimde işlenmiş olması elbette dikkat çekicidir; burada Walter Schlesinger ile Otto Brunner'i hatırlamak gerekir. Komşu alanlardan Erich Rothacker felsefe, Carl Schmitt hukuk bilimleri ve Jost Trier de dilbilimleri adına aynı şeyi yapıyorlardı.

Araştırma politikası açısından sosyal tarih ile kavramlar tarihinin birleştirilmesi, her ikisi de son yüzyılın yirmili yıllarında baskın olan çok farklı iki yöne yönelmişti. Bir yandan yapılmak istenen, politik ve sosyal bağlamları dikkate alınmadan, sadece kendi öz değerleri uğruna izlenen fikir ve düşünce tarihi tasarımlarını kararlaştırmaktı. Öte yandan ise, tarihi, öncelikle politik olaylar tarihi olarak ele almak yerine, onu varlığını daha uzun vadede koruyan koşulları bakımından sorgulamak söz konusuydu.

Otto Bruner, *Kır ve İktidar*'ın³ ikinci baskısının önsözünde de vurguladığı gibi, "Ortaçağ politikasının somut koşullarını öğrenmeyi, fakat onları tasvir etmemeyi" istiyordu. Onun için önemli olan, toplumun içinde bulunduğu durumun uzun vadeli yapılarını ve bu yapıların –asla anlık olmayan– değişimini ortaya koymak, bunu yaparken de, toplumsal grupların, birliklerin veya katmanların her birinin dilsel açıdan kendisini nasıl tanımladığını ve bu tanımların yorumlanışının tarihini konu etmekte. Fransa'da benzer bir araştırma çabasından ortaya çıkmış

2 Rudolf Eucken, *Geschichte der philosophischen Terminologie*, Leipzig 1879 (YB 1964).

3 Otto Brunner, *Land und Herrschaft*, Brünn, Münih ve Viyana, 1942, s. XL.

olan *Annales*'in [Yıllıklar] 1930'dan bu yana "Şeyler ve Sözcükler" başlığını taşıması tesadüf değildi. Lucien Febvre ve Marc Bloch için dil analizi kendi sosyal-tarihsel araştırmalarının entegre bir bileşenydi. – Almanya'da sosyal-tarihsel, özel olarak da demografik araştırmalarını dilbilimsel araştırmalarla tamamlayan Gunther Ipsen, yeniçağ tarihi için yol gösterir bir şekilde çalışıyordu. Ortaya atılan tüm bu fikirler, 1956/57'de "Modern Sosyal Tarih Çalışma Grubu"nu kurduğunda Werner Conze tarafından ele alınmıştı.⁴ Conze'nin girişimi sayesinde, sosyal-tarihsel ve kavram-tarihsel konuların birleştirilmesi, buna bağlı olarak da, müteakiben ele alacağımız farklılık belirlenimleri, bu alanın daimi meydan okumalarından birini teşkil etmiştir.

II. Bir 'Historie Totale'in İmkânsızlığı

Karşı karşıya kaldıkları meydan okumaları –düşünümsel veya öz-düşünümsel olarak– belirlemeye ve çözmeye çalışan kavramlara sahip toplumsal formasyonlar olmasaydı ne bir tarih olurdu; tarih ne öğrenilebilir ve yorumlanabilir, ne de tasvir edilebilir ve anlatılabilirdi. Toplum ve dil bu bakımdan, yokluklarında ne bir tarihin, ne de bir tarihyazımının tasavvur edileceği meta-tarihsel önkoşullar arasındadır. Bu nedenle sosyal-tarihsel ve kavram-tarihsel teoriler, sorular ve yöntemler, tarih biliminin olası tüm alanlarıyla ilişkilidir ve ilişkilendirilebilir. Bu yüzden bazen bir 'total tarih' tasarlama arzusu da sinsice araya sızar. Araştırmanın pragmatik sebeplerinden ötürü sos-

4 Krş. buna dair Werner Conze, Zur Gründung des Arbeitskreises für modern Sozialgeschichte: *Hamburger Jahrbuch für Wirtschafts- und Gesellschaftspolitik* 24 (1979), s. 23-32. Conze'nin kendisi, "sosyal" kelimesinin kullanımının "sosyal sorunları" çağrıştıran sınırlı kalmasından kaçınmak için "Yapı Tarihi" terimini kullanmayı tercih ediyordu. Otto Brunner, teorik arka planından ötürü, elbette daha 1939 yılında bile yapıları hedef alan bir "milli tarihin" zamanla kayıtlanarak sabitlenmesinden kaçınabilmek için 'yapı tarihi' terimini kullanıyordu. Halk/millet kavramından yapı kavramına geçiş için krş. "*Land und Herrschaft*"ın ikinci baskısı, 1942, s. 194, ayrıca değiştirilmiş dördüncü baskı, Viyana ve Wiesbaden 1959, s. 164; bu eser, politik koşullu bilgi çıkarlarının, çıkış noktasından daha uzun ömürlü olabilecek yeni teorik ve yöntemsel anlayışlara yol açabileceğine dair güzel bir örnektir.

yal tarihçilerin veya kavram tarihçilerinin ampirik araştırmaları sınırlı konuları ele alıyor olsa bile, bu kendini kısıtlayıcı tutum, her halükârda toplumu ve dili veri almak zorunda olan bir mümkün tarih teorisinin genellik talebini daraltmaya yetmez.

Yöntemsel açıdan zorunlu uzmanlaşmaların baskısı altında, sosyal-tarihsel ve kavram-tarihsel müdahaleler, zorunlu olarak komşu yardımına ihtiyaç duyarlar. Disiplinlerarası davranmak zorundadırlar. Ancak bundan teorik genellik iddialarının mutlak veya total olmak zorunda olduğu sonucu çıkartılamaz. Gerçi toplumsal ilişkilerin, bu ilişkilerin dilsel ifadesinin ve yorum sistemlerinin bütünlüğünü varsaymaya mecburdurlar. Ancak bütün tarihlerin toplumla ve dille ilgili olduğu yolundaki, formal açıdan aksi iddia edilemez öncü, bir “total tarih” yazımının, hatta sadece tasarlanmasının bile içeriksel olarak mümkün olduğu çıkarımına izin vermez.

Bir total tarihe karşı çok fazla sayıda ve inanılır ampirik itiraz içinde, onun düşünülebilirliğinin denenmesinden çıkan mümkünlüğüne karşı bir itiraz da vardır. Çünkü bir toplum tarihinin bütünü ile bir dil tarihinin bütünü, hiçbir zaman birbirleri üzerinde tümüyle resmedilemez. Her iki alanın sonlu ve sınırlı bir totalite olarak ele alınabileceği, ampirik açıdan imkânsız bir durum varsayılsa bile, her sosyal tarih ile onun kavranışının tarihi arasında kapatılmaz bir fark bulunacaktır.

Dilsel kavrayışın yaptığı, olmakta olana veya vuku bulana yetişmek olmadığı gibi, dilsel işlenişle zaten değişime uğramayan hiçbir şeyde vuku bulmaz. Sosyal tarih veya toplum tarihi ve kavramlar tarihi, karşılıklı olarak birbirlerini işaret eden, tarihsel olarak koşullanan ve hiçbir zaman aşılılamayacak bir gerilim içinde bulunurlar. Ne yaptığını, ancak bir sonraki gün söyler sana; söylediğin bir şey, ancak senden çıktığında bir olaya dönüşür. İnsanlar arasında, yani toplumsal olarak gerçekleşen bir şey ve bu şeye dair o an veya sonradan söylenenler, her türden *‘histoire totale’* [total tarih] engelleyen, kendisini sürekli ileri iten bir faklılığı meydana getirir. Tarih, tamamlanmamışlıkta ön alarak vuku bulur, bu nedenle ona uygun gelecek yorumlar totaliteden feragat etmelidir.

Toplum ile toplumun değişimi ve değişimin dilsel açılımı ve işlenmesi arasındaki gerilimin kendisini hep yeniden üretmesi, tarihsel zamanın bir özelliğidir. Her tarih bu gerilimden beslenir. Toplumsal ilişkiler, çatışmalar, bu çatışmaların çözümleri ve değişen koşulları, sayelerinde toplumların eyleme geçtiği, kendilerini kavradığı, yorumladığı, değiştirdiği ve yeniden şekillendirdiği dilsel ifadelerle hiçbir zaman örtüşmezler. Bu tezin doğruluğunu iki bakımdan, yani yaşanmakta olan tarih ve yaşanmış, yani geride kalmış tarih bakımından sınamalıyız.

III. Olmakta Olan Tarih, Konuşma ve Yazı

Sosyal tarih ile kavram tarihi birbirleriyle ilişkilendirildiğinde, ikisinin de genellik iddialarını görelileştiren bir farklılık belirlenimi söz konusudur. Tarih ne kavranma tarzıyla tüketilebilir, ne de bu kavrayış olmadan düşünülebilir. Keza tarih sadece bir sosyal, yani insanlar arası ilişkiye indirgenemez.

Günlük yaşamda sosyal tarih ile kavram tarihi arasındaki ilişki birbirinden ayrılamaz. Çünkü dil yeteneğine sahip bir varlık olan insan, toplumsal varoluşuyla kökteştir. Bu ilişki nasıl belirlenebilir? Tek tek olayların gerçekleşmeleri esnasında dilsel olarak mümkün kılınabilirliklerine olan bağımlılıkları, nispeten açıktır. Sorular ve cevaplar, planlama konuşmaları, açık tartışmalar veya gizli anlaşmalar, emir –ve itaat–, katılımcıların uzlaşması ya da tartışan taraflar tarafından dile getirilen uyuşmazlıklar olmaksızın, bir toplumsal eylem, bir politik tartışma ve bir ticari faaliyet mümkün değildir. Gündelik tarihin günbegün vuku buluşu aktif dile, konuşmaya ve kendini ifade etmeye bağlıdır; tıpkı bir aşk öyküsünün en az üç kelime olmadan tasavvur edilemeyeceği gibi: Sen, ben, biz. Çok çeşitli bağlamları içinde bütün toplumsal olaylar iletişimsel ön hazırlıklara ve dilsel aracılıklara dayanır. En küçük dernekten Birleşmiş Milletler'e kadar bütün kurum ve örgütler, ister dilsel, ister yazılı formda olsun, onlara muhtaçtırlar.

Bunun doğallığı kadar, bu gözlemin sınırlandırılması da doğal olmalıdır. Fiilen vuku bulan şey, belli ki, ona neden olan

veya onu yorumlayan dilsel ifadeden daha fazlasıdır. Öldürme emri veya öldürmek için alınan ortak karar ya da ilkel öldürme çığlığı, öldürmenin kendisinin içerdđđ şiddetle aynı değildir. Birbirine aşık bir çiftin kullandđđı deyimler, iki insanın yaşadđđı aşkın tümü değildir. Yazılı örgüt kuralları veya bu kurların dilsel icra tarzları, örgütün eylemleri ve etkinliđđyle aynı şey değildir.

Olmakta olan bir tarihle onun dilsel olarak mümkün kılması arasında daima bir fark vardır. Hiçbir konuşma eylemi, hazırlanmasına, ortaya çıkmasına ve gerçekleşmesine yardım ettiđđi eylemin kendisi değildir. Elbette ki bir sözcüğün sık sık geri döndürülemez sonuçlara neden olduđđunu da teslim etmek gerekir; açık bir örnek olarak, *Führer*'in [Hitler] Polonya üzerine yürüme emrini, düşünün. Ancak ilişki işte asıl burada belirgin hale gelir. Bir tarih asla konuşma olmadan gerçekleşemez, ancak hiçbir zaman konuşmayla özdeşleştirilemez, salt konuşmaya indirgenemez.

Bundan ötürü, konuşulan dilin ötesinde, olayları mümkün kılacak başka ön hazırlıkların ve icra tarzlarının da bulunması gerekir. Burada semiyotiđđin dil ötesi alanı anılabilir. Dilin şifreli olarak aktarıldđđı beden dilini, tarihsel mekânı sözcükler değil de örneđđin haç olan kurban teolojisine varıncaya dek büyü ritüellerini, sembolleri sayesinde belirli davranış tarzları edinmiş olan grupları, ya da modern trafik işaretlerini hatırlayalım: Bunların her birinde, sözcükler olmadan da anlaşılabilen bir işaret dili söz konusudur. Belirtilen işaretlerin hepsi elbette sözelleştirilebilir. Bu işaretler elbette dile de indirgenebilirler; fakat esas başarıları, işaretler veya semboller sayesinde, belirli eylemlere girişilmesini ya da, tutum ve davranış tarzlarının yönlendirilmesini sağlamak için, konuşulan dilden imtina edilebilmesidir.

Olası tarihler için başka dil-dışı ön koşulları hatırlatalım: Mekânsal yakınlık veya uzaklık, duruma göre çatışmaya yol açan veya çatışmayı engelleyen mesafeler, bir kuşak biriminin yaş basamakları arasındaki zamansal farklılık veya cinsiyetlerin çift kutupluluğu. Tüm bu farklılıklar içlerinde, dilsel ifade sa-

yesinde gerçekleşebilir olsalar da bunun şart olmadığı dil öncesi mümkün kılınabilen olayları, kavgayı ve uzlaşmayı barındırırlar.

Yani, bir tarihe yol açan bütün eylemlerde dil-dışı, dil-öncesi –ve dil-sonrası– unsurlar bulunur. Bunların tümü de insanın teşekkülü üzerinden toplumsal olaylara etki eden temel, coğrafi, biyolojik ve zoolojik koşullara bağlıdır. Doğum, aşk ve ölüm, yemek, açlık, sefalet ve hastalıklar, ayrıca belki mutluluk, ancak her halükârda haydutluk, zafer, öldürme ve yenilgi; tüm bunlar, insanî tarihin, günlük hayattan politik iktidar yapılarının tanımlanmasına kadar uzanan ve dil-dışı ön verilerinin kolayca inkâr edilemeyeceği unsurları ve gerçekleşme tarzlarıdır.

Olayları yaratan eylemlerin somut bağlamında elbette burada yapılan analitik ayrımları takip etmek çok zordur. Çünkü bütün dil-öncesi ön veriler insanlar tarafından dilsel olarak yakalanır, etkileri ve dertleriyle somut konuşmalarda aktarılmaktadırlar. Konuşulan dil veya okunan yazı, duruma göre etkin –veya duymazdan gelinen– konuşma, oluşun güncel icrasında içinde, daima dil-dışı veya dilsel eylem ve tabiyet unsurlarından meydana gelen ‘olay’ı teşkil edecek şekilde iç içe geçerler. Konuşma sona erdiğinde bile, insanın içinde bulunan ve onun ister insan olsun, ister şeyler, ürünler, bitkiler veya hayvanlar olsun, karşısındakiyle iletişime geçmesini mümkün kılan dilsel ön bilgi varlığını muhafaza eder.

İnsanların eylem birimleri, örneğin ekonomik eklemlemleriyle modern çalışma süreçlerinde veya giderek karmaşıklaşan politik eylem alanlarında olduğu gibi, ne kadar yoğunlaşır, eylem yeteneğini koruyacak dilsel iletişim koşulları da aynı ölçüde önem kazanır. Bir sesin pazar yerinde işitilebilme mesafesinden teknolojik haber aktarıcılara, yazıya, baskıya, telefona, radyodan bir televizyonun veya –ulaşım teknolojisine ilişkin kurumlaşması ile beraber– veri aygıtının ekranına, ulaktan basına, haber uydusundan her nevi dilsel kodlamanın müdahaleci sonuçlarına kadar dilsel aktarımın giderek genişlemesinde kendisini gösterir bu. Mesele, konuşulan dilin erişimini

ya olayları engellemek üzere devamlı kılmak, ya da olaylardan önce davranmak, onları başlatmak ya da yönlendirmek için dilin erişim mesafesini genişletmek ve hızlandırmaktır hep. Bu açıklama, her konuşma ve yapma ediminde, ‘sosyal tarih’ ile ‘dil tarihi’nin iç içe geçmişliğini göstermek açısından yeterli olmalıdır.

Konuşulan dil veya okunulan yazı ve vuku bulan olay fiilen birbirinden ayrılamaz, sadece analitik olarak farklılaştırılabilir. Bir konuşmanın uygulandığı kişi bunu sadece dilsel olarak değil, tüm vücuduyla tecrübe eder; bir eylemle susturulan, ‘nutku tutulan’ bir kişi, tekrar harekete geçebilmek için dile ne kadar muhtaç olduğunun tecrübesini yaşar. Konuşma, yapma ve maruz kalma arasındaki bu karşılıklı kişisel ilişki, giderek karmaşıklaşan toplumsal eylem birimlerinin tüm düzlemlerine aktarılabilir. Konuşma edimleri denen şeyin ‘fiilen’ olanlarla olan –burada gösterdiğimiz– iç içe geçmişliği, bireysel tutumlardan, olayların ortaya çıktıkları bağlamı sunan çok katlı toplumsal örgüye kadar uzanır. Tüm tarihsel çeşitlemeleriyle olmaktan olan tüm tarih için geçerli olan bu tespit, geçmiş tarihlerin tasviri üzerinde, bilhassa da sosyal tarih ile kavram tarihi arasındaki fark üzerinde önemli etkilere sahiptir.

IV. Tasvir Edilen Tarih ve Dilsel Kaynakları

Yapma ile konuşma, eylem ile konuşma arasındaki buraya dek ortaya konulmuş olan ampirik ilişki, bakışların *in eventu* [hadiseye bağlı] yaşanılan tarihten geçmiş tarihe, yani *ex eventu* [hadise üzerine] her profesyonel tarihçinin ilgilendiği tarihe geri çevrildiği anda parçalanır. Dil-dışı ve dilsel eylem düzlemleri arasındaki analitik ayırım, yokluğunda hiçbir tarihsel tecrübenin günlük veya bilimsel ifadelere aktarılamayacağı antropolojik bir veri mertebesine ulaşamaz. Çünkü –kendi kişisel tecrübemin/ıdrakimin ötesinde– olanları, ancak konuşma veya yazı yoluyla öğrenebilirim. Dil, her ne kadar eyleminin ve tabiiyetin icrasında –ara ara– sadece ikincil etken olmuş olsa bile, bir olayın geçmişte kalmasıyla birlikte, onsuz hiçbir hatırlamanın

ve bu hatırlamanın bilimsel aktarımının mümkün olamayacağı birincil etkene dönüşür. Olmuş olan tarihin tasvirinde dilin antropolojik önceliği, böylelikle bir bilgi teorisi statüsü kazanır. Çünkü geçmiş tarihte neyin dille koşullanmış olduğuna ve neyin olmadığına, dile dayanarak karar vermek gerekecektir.

Antropolojik açıdan bütün 'tarih'ler, birlikte yaşayan ve tecrübelerini birbirlerine aktaran kuşakların sözlü ve yazılı iletişimleriyle şekillenir. Ancak eski kuşağın soyunun tükenmesiyle, sözlü olarak aktarılan hatıraların alanı küçüldüğünde, yazı tarihsel aktarımın öncelikli taşıyıcısı konumuna yükselir. Gerçi geçmiş olaylara ve durumlara şahitlik eden çok sayıda dil-dışı kalıntı vardır: Afetlerden geriye kalan yıkıntılar; ekonomik örgütlenmelerden geriye kalan paralar; cemaate, iktidara ve hizmetlere işaret eden yapılar; ticarete veya savaşa işaret eden yollar; kuşaklar boyu emeğe işaret eden kültür coğrafyaları; zafer veya ölüm habercisi anıtlar; savaşa şahitlik eden silahlar; icada ve kullanıma şahitlik eden aletler; toplamda, aynı anda her şeye şahitlik edilecek 'kalıntılar', 'buluntular' ya da 'imgeler'dir. Tarihçiliğin özel disiplinleri bunların hepsi üzerinde çalışırlar. Elbette 'gerçekten' neler olduğunu, hipotezlerin ötesinde, sadece yazılı ve sözlü aktarımlar, yani dilsel şahitlikler kesin olarak ortaya çıkaracaktır. Geçmişte neyin 'dilsel', neyin 'gerçekten' yaşanmış olarak kaydedileceği konusunda yol ayrımını oluşturan, dilsel kaynaklardır.

Neyin *in eventu* birbirine ait olmuş olduğu, *post eventum* [hadise sonrası] olarak sadece dilsel şahitliklerle tespit edilebilir ve bu dilsel aktarımların sözlü veya yazılı geleneğe dayanıyor olmasına göre, farklı türler birbirine yaklaşır veya birbirinden uzaklaşır.

Efsane ve masal, drama, destan ve romanı ayırt eden, bunların tümünün konuşma ile yapma, tabiyet, konuşma ve susma arasındaki kökensele ilişkiyi varsayması ve konu etmesidir. Olmakta olan bir tarihe hatırlamaya değer anlamını kazandıran, ancak onun şimdileştirilmesidir. Hatırlamaya değer olayların hakkını vermek için gerçek veya uydurulmuş konuşmaları, ya da konuşma ve eylemlerin cem edilmesine şahitlik eden yazıya dönüşmüş sözleri kullanan bütün tarihyazımlarının yaptığı da, tam olarak budur.

Kendi değişimlerini ileri iten ve ardında 'kader' gibi bir şeyin ışıldayabileceği, başkalarıyla karıştırılmayacak durumların araştırılması ve aktarılması kendini ve dűnyayı yorumlamanın her biçimi için bir meydan okumadır. İngilizcede dil ve yaşam arasındaki etkileşimi vurgulayan, –az ya da çok beceriyeler–, –'Life and Letters'– bütün hatıratlar ve biyografiler, sonra, olayların için dinamiklerini takip eden bütün tarihler, bu türe dahildirler. "O şunu dedi ve şunu yaptı, şu şöyle yaptı ve şöyle dedi, bundan da ortaya her şeyi değiştiren, yeni, şaşırtıcı, bir şey çıktı" – bu kalıplaşmış şemayla pek çok eser, özellikle de politik olaylar tarihi veya diploması tarihi gibi kaynaklar sayesinde olayları *in actu* [fiilen] kurgulamaya imkân veren eserler. Dilsel performansları bakımından bu tarihler, mitostan romana uzanan bir dizi oluştururlar.⁵ Bu tarihleri bilimsel statüleri içinde yaşatan, dil edimleri ve eylemlerin varsayılan eklemelenmesini yükümlenen dilsel kaynakların –denetlenmesi gereken– otantikliğidir.

Analitik olarak ayırt edilebilen dil-öncesi ve dilsel olan, dilsel performans sayesinde 'tecrübe/ıdrak', sürecine benzer biçimde tekrar biraraya getirilir: Bu, fiilen olanın hayalidir. Çünkü fiilen vuku bulmakta olan, –geriye bakıldığında– sadece dilsel tasvir aracı içinde gerçektir. Dil, vuku bulmakta olan tarihin eyleyen konuşmasının aksine, onu hep dil ve eylem arasındaki ilişki hakkında bir şeyler söylemeye zorlayan bilgi teorisine ait bir öncelik kazanır. Alternatif bu olunca, kendisini fazlasıyla tek taraflı ifade eden türler vardır. Bir taraftan, belirli bir tarihe ait olan eski dilsel performanslara karşı ve sağır veya inatçıdır. Örneğin, olayların nasıl olduğunu değil, sadece sonuçlarını kaydeden yıllıklar vardır. Eylemlerden, başarılarından ve başarısızlıklardan söz eden, ancak bunlara neden olan sözleri ve konuşmaları dikkate almayan el kitapçıkları ve öyküsel tarih eserleri vardır. İster büyük adamlar eyliyor olsun, ister yüceltilmiş eylem nesnelere sanki sessizce harekete geçsin: Devletler veya hanedanlar, kiliseler veya tarikatlar, sınıflar veya partiler, halk-

5 Buna dair Hayden White, *Tropics of Discours*, Baltimore, Londra 1982 (Alm. Tercümesi: Stuttgart 1986).

lar veya milletler, ya da eylem birimi olarak özelleştirilen her ne ise. Ancak yokluklarında bu tür eylem birimlerinin harekete geçemeyeceği dilsel özdeşleşme kalıpları genelde pek dikkate alınmaz. Konuşulan dilin veya yazılı eşdeğerlerinin tasvire dahil edildiği yerlerde bile, dilsel tanıklıklar sıklıkla ideolojik olma şüphesine maruz bırakılırlar veya varsayılan çıkarların veya kötü niyetlerin araçları olarak okunurlar.

Dil tarihinin öncelikle dilsel tanıklıkların kendisini konu edinen araştırmalar bile, –cetvelimizin öteki ucuna bakarsak–, bu tanıklıkları, önce bizzat dilsel olarak kurgulanması gereken gerçek bir tarihe dayandırmanın tehlikeli sahasına dalarlar. Sosyolinguistiğin karşı karşıya bulunduğu konuşmayı ve dili toplumsal koşullar ve değişimlerle ilişkilendirmek gibi yönetsel zorluklar, tüm tarihçileri, üzerinde konuşmak istedikleri konu alanını önce dilsel olarak tasarlama çıkmazıyla karşı karşıya bırakmaktadır.

Bu nedenle zümresi tarihçiler arasında öteki uca savrulanlar da bulunur: Sadece bir zamanların sözlü veya yazılı konuşmasının yazılı kalıntılarını dilsel kaynak olarak kabul etmektir bu. O zaman da dil-dışı ve dilsel eylemler arasındaki farkın nasıl konu edildiği, aktarılanın tesadüfiliğine terk edilir. Yazılmanın, konuşma ile konu/nesne arasındaki farklılık belirlenimi olmaksızın kavranamayacak olan anlamını keşfetmek, her zaman iyi bir yorumculuğun görevidir.

Böylece, dil eylemi ve hareket eylemi alternatifleri altında ya –sosyolinguistlerde olduğu gibi– birbirleriyle ilişkili ya da, uç durumlarda olduğu üzere, ayrı ayrı ele alınan üç türü belirlemiş bulunuyoruz. Bilgi teorisi bakımından dile her zaman ikili bir görev düşer: Hem dil-dışı olaylar bağlamına, hem de –bunu yaparken– kendisine göndermede bulunur. Nitekim dil, tarihsel anlamda, daima üzerine düşünür [öz-düşünümseldir].

V. Olay ve Yapı – Konuşma ve Dil

Buraya dek sadece olmakta olan ve olmuş olan hakkında, bugünün ve geçmişin tarihi hakkında konuştuk ve bunların, ko-

nuşmada ve eylemde birbirleriyle *in actu* ilişkilerini senkron olarak sorguladık; diyakroni de işin içine girdiği anda, sorgulamanın kapsamı genişleyecektir. Konuşma ve eylem ilişkisinde olduğu gibi, olayın gerçekleşmesi anında da senkroni ve diyakroni birbirlerinden ampirik olarak ayrılamazlar. Zamansal olarak farklı kademelerle geçmişten şimdiki zamana uzanan koşullar ve belirleyici etkenler, 'eşzamanlı' olarak kendi gelecek tasarımlarından yola çıkan eylem özneleri gibi, o an vuku bulana müdahale ederler. Her senkroni *eo ipso* [kendiliğinden] aynı zamanda diyakronudur. *In actu* bütün zamansal boyutlar daima iç içe geçmiştir ve şimdiki zamanı geçmişten geleceğe eklenen veya aksine elle tutulamayan geçiş noktaları suretinde gelecekte geçmişe sızan anlardan biri olarak tanımlamak, bütün tecrübelerle aykırı düşer. Salt teorik açıdan tüm tarih içinde geçmişin de geleceğin de bulunduğu kalıcı şimdiki zaman olarak tanımlanabilir – ya da geçmişin ve geleceğin, bütün şimdiki zamanı yok eden kalıcı iç içe geçmişliği olarak. Senkroniye doğru uçlaşan bir vakada, tarih, tüm zaman boyutlarının aynı anda bulunduğu bir bilinç alanına dönüşerek soysuzlaştırılırken, diyakroniye doğru uçlaşan diğer vakadaysa, insanlığın aktif mevcudiyeti tarihsel olarak sanki bir eylem alanına sahip değildir. Bu düşünce deneyi, sadece, senkroni ile diyakroni arasında de Saussure tarafından ortaya atılan farklılık belirleniminin, vuku bulmakta olan tarihteki zamansal iç içe geçmişliklerin karmaşıklığının hakkını veremese de, analitik açıdan yardımcı olabileceğine işaret etmek içindir.

Bu şerhle analitik kategoriler, olmakta olanın halihazır güncelliğini hedef alan senkroni ve aynı şekilde her güncel olup bitende mevcut olan zamansal derinlik boyutunu hedef alan diyakroni tarafından kullanılmalıdır. Çünkü birçok önkoşul uzun veya orta vadeli olarak –tabii kısa vadeli olarak da– vuku bulmakta olan bir tarihe etki eder. Belirli alternatiflerin önünü açmak veya onları serbest bırakmak suretiyle, eylem olanaklarını sınırlandırır.

Farklı tarzlarda da olsa, bu ilişkiyi teorik olarak varsaymaları, sosyal tarihin de kavramlar tarihinin de belirleyici özelli-

ğidir. Senkron olaylar ile diyakron yapılar arasında sosyal-tarihsel olarak araştırılan ilişkidir, bu. Konuşulan senkron konuşma ile etkisi sürekli olan, diyakron olarak verili dil arasında kavram-tarihsel açıdan ele alınan da, benzer bir ilişkidir. Vuku bulan her defasında eşsiz ve yeni olabilir; ancak bu eşsiz olayı mümkün kılan, verili uzun vadeli toplumsal koşulların varlığı itibarıyla, o kadar da yeni değildir. Daha önce hiçbir zaman var olmamış tecrübeleri veya beklentileri dile getirecek yeni bir kavram oluşturuluyor olabilir. Ancak bu yeni kavram hiçbir zaman, verili dilin içinde zımnen bulunmayacak ve anlamı aktarılmış dilsel bağlamından çıkarılamayacak kadar da yeni olamaz. Olmakta olanın içinde vuku bulduğu konuşma ve eylem arasındaki etkileşimin, yokluğunda tarihin ne mümkün olabileceği, ne de kavranabileceği –farklı tanımlanmaları gereken– diyakron boyutları, her iki araştırma yönünde de genişletilmektedir.

Bunu bir örnek dizisiyle açıklayalım. Evlilik, dil-öncesi biyolojik içeriğine rağmen, insanlığın bütün tarihinde çok farklı çeşitlerde ortaya çıkan kültürel bir fenomen teşkil eden bir kurumdur. Aynı veya aynı cinsiyetten iki ya da daha fazla insanın bir biraraya geliş formu söz konusu olduğundan, evlilik has sosyal-tarihsel araştırma konuları arasındadır. Aynı zamanda, sosyal-tarihsel olarak bundan söz edebilmemizin, her defasında hangi tür evliliğin kavramsallaştırıldığına dair yazılı kaynakların bilgilendirmesine bağlı olduğu da aşikârdır.

Burada, birer model oluşturacak şekilde indirgenmiş iki yönetsel müdahaleden söz edebiliriz. Bunların ilki birincil olarak olayları, konuşma, yazı ve davranış eylemlerini, ikincisi esasen diyakron önkoşulları ve bunların uzun vadeli değişimlerini ele alır. Yani sosyal yapıları ve bunların dilsel eşdeğerlerini arar:

1. Böylece tek bir olay, örneğin, hanedanlık kaynaklarının bize hakkında bol bol bilgi aktardığı bir kraliyet evliliği konu edilebilir; hangi politik saiklerin işin içine girdiğine, sözleşme koşullarının ne olduğuna, nasıl bir çeyiz üzerinde anlaşıldığına, törenlerin nasıl gerçekleştirildiğine dair ve buna benzer başka pek çok bilgi aktarılyordur. Bu evliliğin gidişatı da, olay-

lar dizisi boyunca, örneğin mirasa dahil edilen tacın eşlerden birinin ölümüyle bir taht kavgasına sebebiyet verdiği korkunç sonuçlara dek, tekrar tekrar yeniden oluşturulabilir ve anlatılabilir. – Benzer bir somut evlilik hikâyesi bugün alt tabakalardan bir kişi kadrosuyla da yeniden kurgulanabilir. Şimdiye kadar kullanılmamış çok sayıda kaynaktan faydalanan, günlük hayatın heyecanlı bir izlektir bu. Her ikisinde de mutluluk ile sefalet arasındaki benzeri bulunmaz bir gerilim içeren eşsiz, münferit hikâyeler söz konusudur, her ikisinde de olay dinsel, sosyal ve politik bağlamlara oturtulmuştur.

2. Sosyal tarih ve kavramlar tarihi böyle münferit vakalar olmadan işlerini göremezler, fakat bunları araştırmak onların öncelikli ilgi alanı değildir. Bu vesileyle, –yine bir model oluşturacak şekilde indirgenmiş– ikinci yöntemsel müdahaleyi belirleyelim; her ikisi de, söz konusu münferit vakayı mümkün kılan uzun vadeli, diyakron olarak etkili koşulları hedeflerler ve münferit vakaların toplamından türetilebilecek uzun vadeli süreçlerle ilgilenirler. Başka bir deyişle, yapıları ve yapıların değişimlerini araştırırlar; ayrıca, bu tür yapıların toplumsal bilince girmelerini, kavranmalarını ve değişmelerini sağlayan dinsel verileri bilmek isterler.

Şimdi önce özgül sosyal-tarihsel, sonra da özgül kavram-tarihsel işlem tarzlarına bakalım.

Tek tek evliliklerin veya konuşmaların veya bu arada teati edilen mektupların senkronisi, sosyal tarih tarafından karartılmaz. Daha ziyade diyakron olarak kapsanır. Örneğin sosyal-tarihsel sorunsalda, nüfus artışını sınıfsal temelde belgelemek için, evliliklerin sayısı istatistik olarak incelenir. Evliliklerin sayısı, ne zamandan sonra, zümresel yapı temelinde kendilerine ait beslenme alanları bulunan evlerin ve çiftliklerin sayısını aşmıştır? Nüfusun yeniden üretimi için gereken ekonomik ve doğal etkenleri birbirleriyle tartabilmek bakımından, evliliklerin sayısının, ücret ve fiyat eğrilerine, iyi veya kötü hasatlara orantısı nasıldır? Sosyal çatışma durumlarını değerlendirmek açısından, meşru ve gayrimeşru doğumların sayısı nasıl ilişkilendirilebilir? ‘Tipik’ bir evlilik yaşantısının uzun vade-

li değişimini açıklayabilmek için: çocukların, annelerin ve babaların doğum ve ölüm vakaları sayıları arasında nasıl bir ilişki vardır? Keza evlilik tipine dair sonuçlar çıkartılmasını sağlayabilecek bir veri olarak, boşanmalar nasıl bir eğri çizer? Neredeyse tümüyle gelişigüzel seçilen bu sorular, kaynaklarda bu şekilde doğrudan bulunmayan uzun vadeli ‘gerçek’ olayları ortaya çıkarmaya ve anlamaya yardım etmek gibi bir ortak noktaya sahiptirler.

Kaynakların ifadelerini birbirleriyle kıyaslanabilir hale getirmek ve bunlardan sayı dizileri oluşturmak zahmetli bir ön çalışmayı gerektirdiği gibi, biraraya getirilmiş olan veri dizilerini yorumlamak da sistematik düşüncüyü gerektirir. Dilsel kaynaklardaki ifadeler, hiçbir durumda içlerinden, doğrudan uzun vadeli yapısal ifadeler çıkartabilmeye yetmez. Somut, senkron olarak vuku bulan ve belgelenen münferit vakaların toplamı dilsizdir; uzun ve orta vadeli, diyakron yapıları ‘belgeleyemez’. O halde, geçmiş tarihlerden kalıcı ifadelere erişebilmek için, o zamanlar ilgili insanların henüz bilincinde olmadıkları ilişkilerin ve etkileşimlerin izini sürebilecek bilimsel bir terminolojinin kullanımı ve teorik bir ön çalışma zorunludur.

Tarihte uzun vadede –dilsel olarak değil de– ‘gerçekten’ neler olduğu, sosyal-tarih bakımından, aşikârlığı teorisinin ikna gücüne bağlı olan bilimsel bir yeniden inşaaya bağlıdır. Geçmiş gerçeklikleri ileri sürebilmek için teorik olarak gerekçelendirilmiş her ifadenin yöntemsel bir kaynak denetimine tabi tutulması gerekir; ancak uzun erimli etkenlerin gerçeklik karakteri münferit kaynaklarla yeterince temellendirilemez. Bu nedenle, örneğin Max Weber’i izleyerek gerçeklik tasvirinin farklı ölçütlerini, varsayılan bağlamlara dayanlı yorumlar getirmeyi sağlayacak şekilde toparlayan ideal tipler oluşturulabilir. Böylece –örnek dizimize el atarsak–, bir çiftçi evliliğinin ve ailesinin, bir küçük köylü evliliğinden ve ailesinden nasıl ayrıldığı ve bunların ikisinin de sanayi öncesi çağdan sanayi çağına geçiş döneminde nasıl değiştiğini bulabilmek için, doğum ve ölüm vakaları ortalamalarının, bu sayıların ücret ve fiyat dizileriyle, ya da kötü hasatların sonuçlarıyla, çalışma süreleriyle ve vergi yü-

küyle olan ilişkilerini ortaya koyabilecek, çiftçilere ve küçük köylülere ilişkin evlilik ve aile tipleri geliştirilebilir.

Bu münferit vakaların kendileri değil, ancak içerdikleri etkenler, sonradan –ücret ve fiyat basamaklarına, vergi yüküne ve hasat sonuçlarına göre– ekonomik, politik ve doğal şartların, bir evliliğin tabakaya özgü yanlarını anlaşılır kılacağı bir şekilde yapılandırılabilir. Hangi etkenlerin ne kadar süre benzer, ne zaman baskın, ne zaman çekinik oldukları sorusu, çiftçi ve küçük köylü evliliklerinin tarihinin diyakron olarak sınıflandırılabilceği süreleri, dönemleri veya çağ eşiklerini belirlemeye de izin verir.

Öncelikli olarak dil-dışı olay dizilerinin diyakron olarak yapılandırılabilmeleri ve birbirleriyle ilişkilendirilebilmeleri için, buraya dek örnek dizilerimizi bilinçli olarak bu tür etken demetleri oluşturmak üzere seçtik. Bu örnek dizilerini koymanın ön koşulu, bilimsel bir terminoloji (demografi, ekonomi ve mali bilimler) kullanarak, kaynakların dilinde asla bulunmayan sürekliliği ve değişimi belirlemeye izin veren sosyal-tarihsel bir teoridir. Demek teorik iddia, uzun vadeleri veya tipik toplum formlarını yapılandırmak için, kaynakların ‘öz ifadeleriyle’ araya konması gereken mesafeye orantılı olarak büyüyecektir.

Ancak ‘tipik’ sayılan evliliklerin tarihine, elbette buraya kadar anılanlardan çok daha farklı etkenler de etki eder. Kendi dilsel öz-ifadelerinin yorumuna başvurmadan incelenemeyecek etkenlerdir bunlar. Böylece, güncel konuşma ile bu konuşmanın dilsel verileri arasında –olay ve yapı arasındaki ayrıma benzer– bir ayrım yapmak zorunda olan, kavram-tarihsel yön-temin gerekliliğine gelmiş oluyoruz.

Teoloji ve din (veya bunların yoklukları), hukuk, örf ve adetler, her somut evliliğe, münferit vakalarda diyakron olarak zaten bulunan ve genelde ondan daha uzun süre var olan çerçeve koşulları koyarlar. Bir bütün olarak, bir evliliğin yaşam alanını oluşturan ve sınırlandıran, kurumsallaştırılmış kurallar ve yorum kalıpları söz konusudur. Bununla gerçi ‘dil-dışı’ davranış kalıpları da tespit edilir, ancak öncelikli aktarım mercii tüm bu anılan vakalarda yine dildir.